

Laman pitkä varjo

MATTI VIRTANEN

Suomen Akatemian 1990-luvun lamaan ja sen seurauksiin pureutunut laaja tutkimusohjelma on jälleen tuottanut painavan projektiraportin. Lokakuussa ilmestynyt Olli Kankaan toimittama Laman varjo ja nousun huuma (Kelan raportteja 72/03) keskittyy siihen, ketkä laman jälkiselvittelyissä eniten hävisivät. Johtopäätös on selkeä: pysyviin vaikeuksiin joutuneiden taustalta löytyy tavalla tai toisella työttömyys. ”1990-luvun vaikutusten tutkiminen on suureksi osaksi työttömyyden tutkimista”, kirjoittaa Olli Kangas erinomaisessa yhteenvetoartikkelissaan.

Suomen talous alkoi elpyä vuonna 1994 ja 1990-luvun loppupuolen talouskasvu oli ilmiömäisen nopeaa. Ylikierroksilla pyörivistä talouden rattaista huolimatta työttömyys laski tuskallisen hitaasti. Julkinen mielipide jakautui tuolloin kahtia etsiessään tähän syytä. Äännekkäimmäksi noussut väite piti syynä liian korkeaa sosiaaliturvan tasoa. Etuja pidettiin niin hyvinä, ettei työttömien kannattanut enää mennä töihin. Tämän näkemyksen mukaisesti alkoivat osittain toimia myös 1990-luvun hallitukset, jotka ryhtyivät etsimään ja purkamaan ns. kannustinloukkuja.

Toinen selitysmalli on koko ajan korostanut rakenteellisia syitä. Mitä enemmän tutkimustietoa on kertynyt, sitä enemmän näyttöä tämä näkemys on saanut ja saa myös tämän projektin tuloksista. Laman varjo ja nousun huuma -raportin kaikkien osatutkimusten valossa kyse oli ensi sijassa laman ja teknisen murroksen yhteisvaikutuksesta: konkurssiaalon ja saneerausten tuottamasta massatyöttömyydestä, josta osa jäi pysyväksi.

Laman jälkeen ikääntynyt ja kouluttamaton työvoima ei enää kelvannut uuden tekniikan mullistamille saneeratuille työmarkkinoille. Taustalla on vanhempien ja nuorten ikäluokkien välinen jyrkkä koulutuskuilu, joka Olli Kankaan mukaan on Suomessa OECD-maiden suurin. Suomessa nuoremmat ikäluokat ovat Euroopan parhaiten koulutettuja ja vanhemmat huonoinen.

Selkein yksittäinen häviöjryhmä ovatkin laman seurauksena pitkäaikaistyöttömyyteen juuttuneet. Suuri osa niistä vanhemmista vähän koulutetuista työntekijöistä, jotka laman aikana menettivät työpaikkansa, ei sen jälkeen ole enää avoimille työmarkkinoille työllistynyt.

Samaa todistaa Helka Hytin tuore tutkimus, joka julkaistiin tämän lehden edellisessä numerossa (YP 4/03). Vuonna 2000 kaikista työttömistä Hytin mukaan oli 102 000 vaikeasti työllistyviä useita vuosia työttömänä olleita työmarkkinatuen saajia, ja heidän joukossaan 1940-luvun loppupuolella ja myös 1950-luvun alussa syntyneillä suurilla ikäluokilla oli huomattava yliedustus. Toisin päin sanottuna: pitkäaikaistyöttömyyden nykyinen ”kova ydin” koostuu suurelta osaltaan laman syrjäyttämistä huonosti koulutetuista suurten ikäluokkien jäsenistä.

Heidän työpanoksensa ei modernille taloudelle ole enää kelvannut, ja viesti on myös mennyt perille. Heikki Ervastian Laman varjo ja nousun huuma -raportissa olevan artikkelin mukaan valtaosa eli kaksi kolmesta haastatellusta työttömästä haluaa työllistyä mahdollisimman nopeasti, mutta kolmannes on menettänyt motivaationsa etsiä töitä. Tämä kolmannes on pääasiassa juuri ”heikosti koulutettuja, ikääntyviä ja terveydeltään hei-

kompia työttömiä, jotka jo odottavat eläkkeelle pääsyä”, kuten Ervasti tiivistää.

Heitä voi verrata siihen rintamamiespolven pienviljelijöiden sankkaan joukkoon, joka sodan jälkeen raivasi peltonsa kylmään korpeen ja jolta koneistuva tehomaatalous vei 1960-luvulla nopeassa tahdissa elinkeinon alta. Suurten ikäluokkien nykyiset pysyväistyöttömät muuttivat aikanaan maalta kaupunkiin rakentamaan lähiöitä ja kansoittamaan tehtaita, mutta sitten lama kaatoi automaation ja tietotekniikan luoman tehostuspaineen kerralla heidän niskaansa.

Näiden pitkäaikaistyöttömien kertaluonteinen eläkkeelle päästäminen sai laajaa kannatusta viime eduskuntavaalien edellä, ja tavoite on myös nykyisen hallituksen ohjelmassa, tosin varovaisesti muotoiltuna. Tavoitetta puoltaa edellä mainitussa artikkelissaan myös Helka Hytti, kunhan löydetään oikeudenmukaiset ja kustannusten kannalta siedettävät eläkepäästösten kriteerit. Jos ja kun tavoitteena on hyvityksen antaminen näille ihmisille, jotka ovat suhteettomasti joutuneet kärsimään 1990-luvun laman seurauksista, pitkäaikaistyöttömyyden ja mahdollisten terveysperusteiden lisäksi ehdoksi pitäisi asettaa riittävän pitkä työura ennen lamaa. Sellainen heillä useimmiten myös on, sillä he ovat aloittaneet työnteon rippikouluikässä.

Ratkaisumalli laajentaisi Hytin mukaan luontevasti työvoimahallinnossa jo käynnissä olevaa kaikkien pitkäaikaistyöttömien työkyvyn selvittelyä eli ELMA-projektia. Ja jos ratkaisumalli toteutuu, työvoimahallinto voisi sen jälkeen keskittyä aktivoimaan muita työttömiä, joiden työhalut siis ovat Heikki Ervastin tulosten mukaan ja vallitsevien ennakkoluulojen vastaisesti kovat. Mutta myös itse aktivointipolitiikan suuntaamisesta Helka Hytti esittää artikkelissaan mielenkiintoisia ehdotuksia.

Nykyisessä työvoimapolitiikan käytännössä ja jatkosuunnitelmissa aktivointitoimien kohderyhmäksi on nähty lähinnä työmarkkinatuen saajat eli pitkään työttömänä olleet. Työmarkkinatuesta on tarkoitus jatkossa tehdä ”aktiiviraha”, jota voisi kahden vuoden työttömyysjakson jälkeen saada vain aktivointitoimiin osallistumalla. Tämä linja poikkeaa skandinaavisista periaatteista. Ruotsissa vastaava ”aktivointitakuu” koskee *ansioturvan* jatkumista kuten Tanskassakin, jossa ansioturvan saaminen edellyttää aktivointiin osallistumista toisen työttömyysvuoden alusta lukien, minkä jälkeen ansioturva voi jatkua vielä kolme vuotta.

Hytin mielestä Suomessakin kannattaisi harkita, pitäisikö aktivointi keskittää ansiopäivärahaikauden sisään eikä odottaa ansioturvan loppumista ja työmarkkinatuen alkamista. Ehdotus on paitsi terveen järjen myös kaiken olemassa olevan tutkimustiedon mukainen: mitä pitempään ihminen on työttömänä, sitä vaikeampi hänen on työllistyä ja päinvastoin. Siksi aktivoinnin painopiste kannattaisi siirtää työttömyyskauden loppupäästä sen alkupäähän, jolloin onnistumisen edellytykset ovat parhaimmat.

Jos työttömyys sitten kaikesta aktivoinnista huolimatta vain pitkittyy, siihen on yleensä jokin järjellinen syy. Suomalaisten työmoraali ja -halukkuus ovat edelleen korkealla tasolla, sillä itse työllä on korkea kannustusarvo (ks. Heikki Hiilamon artikkeli, YP 1/03). Jos työn saanti kuitenkin vaikeutuu, perussy on useimmiten ”rakenteellinen”: sopivia töitä ei kerta kaikkiaan (enää) ole tarjolla. Työnantajan kannalta työnhakijalla saattaa olla huono tai vanhentunut koulutus, hän saattaa olla liian vanha, heikentynyt terveydeltään tai kaikkia yhdessä. Työttömyyden pitkittyminen paitsi helposti vahvistaa näitä syitä myös muuttuu nopeasti itsessään lisäesteeksi: jos on riittävän kauan työttömänä, on (lähes) mahdoton työllistyä. Jos sellaiseen tilanteeseen joutuneen ihmisen perustoimeentulo tehdään ehdolliseksi tai harkinnanvaraiseksi, ollaan kaukana hyvinvointivaltion periaatteista.